

| Araştırma Makalesi / Research Article |

Eğitim Tarihimizde Bir An: İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Darüşşafaka'nın Yeniden Kuruluşu

A Moment in Our History of Education: Declaration of Second Monarchy and Reestablishment of Darüşşafaka

Bilal Yurtoğlu¹

Anahtar Kelimeler

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye
Darüşşafaka Mezunin Cemiyeti
Darüşşafaka
Darüşşafaka Dergisi
II. Abdülhamid
Fenn Gazetesi

Keywords

Community Of Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye
Association Of Darüşşafaka Mezunin Cemiyeti
Darüşşafaka School
Darüşşafaka Magazine
II. Abdülhamid
Fenn Newspaper

Başvuru Tarihi/Received
05.02.2020

Kabul Tarihi /Accepted
26.11.2020

Öz

Osmanlı'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra hızlanan modernleşme çabalarının eğitim alanındaki önemli ve tarihsel bir örneği Darüşşafaka okulunun kurulmasıdır. Darüşşafaka, dönemin yüksek bürokratlarınca kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adlı bir toplulukça özel statüde açılmış bir okulken II. Abdülhamid döneminde hamisi olan topluluğun dağıtılmasıyla dönemin eğitim bakanlığına devredilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte okul mezunları adı geçen topluluğu yeniden canlandırıp okullarını eğitim bakanlığından geri almışlardır. Bu makalede Haziran 1909-Mayıs 1910 tarihleri arasında on iki sayı yayınlanmış Darüşşafaka adlı Osmanlıca derginin özellikle birinci sayısında bizzat topluluk üyelerince anlatılan bu süreç ortaya konulup günümüze gelindiğinde topluluğun hedeflerinin ne kadarının gerçekleştiğini değerlendirilmektedir.

Abstract

Modernization efforts in the Ottoman Empire accelerated after the second half of the nineteenth century. One of the important and historical example of these efforts in the field of education was the establishment of the Darüşşafaka School. The school was opened in a special status by a community named Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, founded by the high bureaucrats of that period. But the community was distributed during the reign of Abdulhamid II and their school was also seized by the Ministry of Education. With the declaration of the Second Monarchic Period in 1908, the graduates of the school reactivated the community and took their school back from the Ministry of Education. In this article, it is going to be uncovered this process, which was described by the members of the community in the Ottoman Turkish journal named Darüşşafaka published between June 1909 and May 1910, and to discuss that how much of the educational goals of the community has been realized up to today.

¹ Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Kastamonu, TÜRKİYE, <https://orcid.org/0000-0003-2534-6334>

Extended Abstract

Introduction

In 1863 some Ottoman government officials established a community called Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye. The community thought that one of the important reasons for the backwardness of the Ottomans comparing to Europe was lack of the scientific knowledge and the lack of the general and scientific education of people. First the community opened an apprentice school in 1865, Then they published the first Turkish mathematical journal (1867-1869) called *Mebahis-i İlmiye*. After that the community founded a private school in 1873 named *Darüşşafaka* for the poor Muslim children without parents. The community of Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye was disbanded during the reign of Abdulhamid II in 1888. At the end the school was affiliated with the Ministry of Education in 1903. After the declaration of the Second Monarchic Period, former graduates of the school established an association called *Darüşşafaka Mezunin Cemiyeti* in August 1908. The association revived the dispersed Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye in January 1909 and the community took their school from the Ministry of Education.

Purpose and Method

Darüşşafaka opened in the last period of the nineteenth century in the Ottoman's capital in 1873 is one of the first important Ottoman private and civil schools reached to today. In the *Darüşşafaka* magazine dated June 1909 - May 1910 with the same name as the school, there are important historical first hand informations about the school from the establishment of it until 1908. The journal also include political and educational evaluations of the school's founders about the period called the Second monarchy. Moreover, it is seen in the journal that the founders of the school expressed their educational goals in an open and ambitious way. The purpose of our article is to identify these informations and opinions and to present them to the readers. In addition to these, it is to evaluate how much *Darüşşafaka* community has achieved these ideals today. Our research method consists of descriptive informations we obtained from the journal in question by linguistic-historical techniques and their evaluations.

Theme of The Work: As it is known, first serious Ottoman modernization movement suitable for the Western example started in the military field at the end of the eighteenth century. This movement was later extended to the field of education. As a result modern schools opposite to the traditional schools were started to be established in Ottoman country. One of these schools was *Darüşşafaka*. As stated above *Darüşşafaka* was founded and managed by its owner community named Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye in 1873.

According to the community in question common ignorance prevailed in the Islamic World. The reason for this backwardness in the Ottoman and even other Islamic countries was lack of the schools teaching modern mathematical and natural sciences. For this reason, the apprentice school which was established in 1865, was later transformed into *Darüşşafaka* School in which this kind of education was given to orphans and poor Muslim Children. *Darüşşafaka*, established as an example of the French military school named *La Flèche*, had a special status and was managed by the community. But during the reign of Abdulhamid II (1876-1909) *Darüşşafaka* was confiscated and transferred to the Ministry of Education. This happened in 1903. Abdulhamid II was removed from the throne in 1909 after the Second Monarchy period announced in July 1908. In this environment of freedom being occurred the community started its activities again and took its school back from the Ministry of Education.

We learn the story of this whole process from *Darüşşafaka* magazine, which was published by the school's graduates between 1909-1910. Beside it is understood from the magazine's writings that the community owner of the school had great educational ideals. We can divide these ideals into internal and external purposes. External purposes can be described as follows: Being organized by opening the branches of the society and the school in the Ottoman and other Islamic countries. To spread freedom and science in the Ottoman and other Muslim societies. To provide scientific and technical education to orphans and Muslim children in need, especially in girls and boys schools to be opened. To send the educated young people to the different regions of Islamic countries as educators and in this way to eliminate the reasons for Muslims to fall behind in science and trade and civilization. To raise Muslim societies to the level of modern nations. To be beneficial to humanity and to contribute to the progress and achievements of humanity through science and art. Internal goals are more or less like these. To maintain solidarity among the community members, to getting grants for the school. To reward the successful students, to give importance to the natural sciences. To educate the Muslim societies through various scientific publications and etc.

Results

One of the debates on Ottoman history is how Abdulhamid II period can be qualified. This is a current political issue, which is strongly debated even nowadays. There are two opposite views on this issue. According to the first one, the Sultan in mentioned delayed the fall of the Ottoman Empire with a very successful management that lasted thirty three years. The other one is against it. According to this view the Sultan in question ruled the country in an extremely aggressive and bullying way and accelerated the collapse of the Ottoman Empire. Now, we see that the community of Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, which founded *Darüşşafaka* defended the second opinion about the period in question. According to them, period of Abdulhamid II was a period of bullying and political disasters. During this period, their community was disbanded and their school was taken away from their

ownership. Therefore we see that the community welcomed the declaration of the Second Monarchy which ended this period, with a great excitement.

The other conclusion from our research is this that the Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, which founded Darüşşafaka School, had very important educational and scientific goals not for Ottoman country but also related to the entire İslamic World. However, it is understood that at the end of about one and a half centuries passing to date, the community has been far from these targets and even has forgotten these ambitious targets. By 2020, it turns out that the community which own only Darüşşafaka as a school, remained a local educational community compared to these high goals.

GİRİŞ

Ülkemizde Batı etkisinin ve buna bağlı olarak modernleşme hareketlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önceki dönemlerde görülmemiş şekilde hız ve çeşitlilik kazandığı bilinmektedir. Bu hareketlerden biri, etkisi günümüze kadar gelen Yusuf Ziya Paşa (1825-1882), Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa (1832-1901), Sakızlı Ahmed Esad Paşa (1828-1875) ve Ali Naki Efendi (1836-1923) gibi dönemin önemli asker, bürokrat ve bilginlerince kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye topluluğunun kurulmasıdır. 1863 yılında kurulan topluluk eğitim alanında önemli girişimlerde bulunarak öncelikle 1865 yılında Kapalıçarşı ve çevresinde çalışan çırakların eğitilmesi amacıyla bir çırak mektebi açmıştır. 1867 yılında matematik bilimlerdeki ilk Türkçe dergi olan *Mebâhis-i İlmiye*'yi (1867-1869) çıkarmış², 1873 yılında ise Sakızlı Ahmed Esad Paşa'nın tavsiyesiyle Darüşşafakatü'l-İslâmiye adıyla düzenli eğitim veren özel statüde yani tüm yönetimi ve işleyişi kendilerine ait olan bir okul kurmuştur. Ancak Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye topluluğu 1888 yılında dağılmıştır. Topluluğun dağılması üzerine hamisini kaybeden Darüşşafaka okulu önemli sıkıntılar içerisinde düşmüş ve özel statüsünü kaybederek 1903 yılında Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte okul mezunlarının, Ağustos 1908'de Darüşşafaka Mezunî Cemiyeti adıyla bir mezunlar derneği kurdukları görülmektedir. Mezunlar derneğinin ilk işi, Ocak 1909 tarihinde, içinde yetiştikleri Darüşşafaka okulunun sahibi olan dağılmış Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'yi, hayatta kalan üyelerini bir araya toplayarak canlandırmak ve topluluğun okulu Maarif Nezareti'nden geri almalarını sağlamak olmuştur.

Dernek üyeleri, Mart 1909 yılında mezunların bir araya gelip toplanacakları bir kulüp kurmuşlar ayrıca Haziran 1909-Mayıs 1910 tarihleri arasında aylık olarak yayınlanan on iki sayı çıkarılabilmemiş kapak sayfasında Darüşşafaka, iç sayfalarda ise yeri geldikçe Darüşşafaka Mecmuası adıyla anılan bir de dergi yayınlamışlardır. Dergi dönemin rüşdiye ve idadi öğrencileri başta olmak üzere toplumu matematik ve doğa bilimleri konusunda bilgilendirmek amacını taşıyordu. Bu nedenle dergide modern bilimsel gelişme ve kuramların yanı sıra okuyuculara çeşitli bilimsel alanlarla ilgili çeşitli ödüllü sorular soruluyordu. Dergi, Mayıs 1910 tarihinde, yeni yayın yılında (sâl-i intişâr) yani muhtemelen okulların açılacağı Eylül-Ekim aylarında buluşma dilekleriyle son sayısını çıkarmış ancak tespitlerimize göre yayını devam edememiştir (Dârüşşafaka, XII:529-530)³

Dergi yayın hayatına devam edememiş olmakla birlikte 1911 yılı Mart-Haziran ayları arasında matematik ve doğa bilimleriyle bunlara ilişkin uygulama ve yöntemlerden söz eden ve haftalık olarak sadece on üç sayı çıkarılabilmemiş olan Fenn gazetesini, Darüşşafaka dergisinin devamı özelliği taşıyan bir yayın olarak görülebiliriz. Ülkemizde bilimsel düşüncenin yayılmasını amaçlayan gazete, İstanbul'da kendilerini Darülmualimîn mezunu ve Darülfünun matematik bölümü son sınıf müdavimleri olarak tanıtan bir grup tarafından çıkarılmış ve başlangıçtan itibaren büyük ilgi görmüştür. Kendi ifadeleriyle özellikle ortaokul (rüşdiye) ve lise (idadî) öğrencileri arasında üç bine yakın abone edinmiştir. Gazetede, bazıları Darülfünun hocalığı yapmış kişilere ait bilimsel makalelerin yanı sıra ortaokul ve lise öğrencilerine yönelik aritmetik, geometri, cebir, trigonometri ve fizik konularına ilişkin problemler sorulup çözümleri gösterilmekteydi. Bazı problemlerin çözümleri öğrencilerden istenmiş ve soruların tamamını ya da bir kısmını doğru çözenlere, gazetenin üç veya altı aylık aboneliği, dolmakalem, kitap gibi ödüller verileceği söylenmiştir. Bu ödüller arasında Darüşşafaka Risalesi adındaki derginin bir yıllık sayılarını içeren cildinin de bulunması dikkat çekicidir. Ayrıca gazete, hem Darüşşafaka dergisinin yazı yükünün büyük kısmını çeken Mehmed İzzet hem de Salih Zeki gibi Darüşşafaka topluluğunun önde gelen isimleri tarafından desteklenmiş ve diğer bazı yazarlarla birlikte bu bilginlerin bazı yazılarını da yayınlamıştır. Fenn gazetesinin bilim ve düşünce tarihimiz açısından önemli yönlerinden birisi, Salih Zeki'nin 1914-1916 yıllarını kapsadığı zannedilen meşhur Darülfünun konferanslarının 1911 yılının ilk yarısında başladığını göstermesi ve ilk konferansın metnini içermesidir (Yurtoğlu, 2015: 32-88).

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'ye gelince, bu topluluk 1935'teki Türk Okutma Kurumu şeklindeki değişikliğin ardından, 1953 yılında yapılan ikinci bir ad değişikliği ile Dârüşşafaka Cemiyeti, Dârüşşafaka Mezunî Cemiyeti ise Dârüşşafakalılar Derneği ve Dârüşşafakatü'l-İslâmiye Mektebi de Dârüşşafaka Eğitim Kurumları olarak günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedir. Sözü geçen Darüşşafaka dergisinin özellikle birinci sayısının büyük kısmı, Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti'nin kuruluşu, bu derneğin Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'yi tekrar canlandırması, Dârüşşafaka okulunun bakanlıktan geri alınarak yeniden Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'ye kazandırılması, Cemiyet'in ve okulun nasıl bu duruma düştüğü gibi olaylara yani Dârüşşafaka'nın 1909 yılına kadar olan tarihine ayrılmıştır. Öte yandan burada sadece bir kurumun ortaya çıkmasına yol açan olayların sayılıp dökülmesiyle

² *Mebâhis-i İlmiye* matematik bilimlere dair Osmanlı'da yayınlanmış ilk süreli yayındır. Dergi 1867-1869 yılları arasında aylık olarak toplam yirmi iki sayı yayınlanmış ve ilki on ikincisi on iki sayıdan oluşan iki ciltte toplanmıştır. Derginin kurucuları ve yazar kadrosu, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin de kurucularından olan Yusuf Ziya Paşa, Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa ve Ahmed Muhtar Paşa'dır. Yazıların çoğu kendisine ait olduğundan "Vidinli'nin dergisi" de denilen *Mebâhis-i İlmiye*'nin yayınında, 1842'de Paris'te yüksek okul sınavlarına hazırlanan öğrencilere yönelik olarak çıkarılmaya başlanan *Nouvelles Annales de Mathématiques* adlı matematik dergisi örnek alınmıştır. Derginin tanıtımı, içerik analizi ve bilim tarihimizdeki yeri için bkz., (Günergun 2007: 1-42).

³ Derginin bilimsel ve felsefi içeriği (Yurtoğlu, 2016:56-114)'te ayrıntılı olarak incelenmiştir.

yetinilmemekte Dârüşşafaka'yı kuranların ve okulun yetiştirdiği ilk kuşağın zihniyetleri, beklentileri, duyguları ve coşkularıyla bütün bir ruh halleri bizzat bu süreçte yer alan kişiler tarafından çok canlı ve samimi bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca burada anlatılanların hem o dönemin siyasî tarihi hem de çeşitli yönleriyle eğitim ve modernleşme tarihimiz açısından önemli bilgi ve görüşler içerdiği görülmektedir. İşte bu yazının konusu, söz konusu tarihte birinci elden verilen bu bilgileri, dile getirilen görüşleri, Darüşşafaka'yı kurucularının amaçlarını, hedeflerini ve beklentilerini ortaya çıkarıp bu serimleme çerçevesinde topluluğun bugünkü durumunu değerlendirmek olacaktır.

1. Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti'nin Kuruluşu Ve Amaçları

Mezunlar Cemiyeti'nin nasıl kurulduğu, amaçları ve faaliyetleri *Dârüşşafaka* dergisinin hemen ilk sayısında, dönemin siyasî tarihi bakımından dikkat çekici görüş ve değerlendirmeler eşliğinde anlatılmaktadır. Buna göre, Dârüşşafaka Mektebi, 10 Temmuz 1324'deki [23 Temmuz 1908] "*inkılâb-ı mesûd-i Osmânî*" yani II. Meşrutiyet'in ilanı ile sona eren "*devr-i Hamîd*"te "*ciğersiz felaketlere*" marûz kalmış ve yokolma (*izmihlâl*) tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir. Bu durumdan kurtuluş ve yeniden dirilme (*ihyâ*) çareleri bulmak amacıyla bütün mezunlar 8 Ağustos 1324 [21 Ağustos 1908] Cuma günü Dârüşşafaka'da bir araya gelerek ittifakla Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti'ni kurmuşlar ve bir yönetim kurulu (*heyet-i idâre*) seçmişlerdir. Kurul, Dârüşşafaka'nın düçâr olduğu büyük çöküş (*inhitât-ı azîme*) ve yok oluş tehlikesinden kurtarılacak eski özerk yapısını (*istiklâl-i nizâmî*) yeniden elde etmenin tek çaresinin, okulun kurucusu ve sahibi olan Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmîye'nin tekrar canlandırılması (*ihyâ*) olduğuna karar vermiştir.

12 Kânûnussânî 1324 [25 Ocak 1909] tarihinde okuldaki beş yüzden fazla öğrencinin çağrısına kulak veren iki yüzü aşkın üye sayesinde Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmîye topluluğu yeniden kurulmuştur. 13 Mart 1325 [16 Mart 1909] yılında hükümet tarafından tekrar resmen onaylanan topluluğun 16 Teşrînisânî 1287 [28 Kasım 1871] tarihli daha önceki yönetmeliği (*nizâmnâme*) gereği gizli oyla onar kişilik iki ayrı kurul yani yönetim ve öğretim kurulu (*meclis-i idârî ve tedrîs*) oluşturulmuştur. Topluluğun ilk hedefi, geçmiş dönemin keyfî yönetim anlayışı nedeniyle (*devr-i sâbıkın idâre-i keyfiyesi muktezâyâtından*) zaman içinde resmî mektepler gibi Eğitim Bakanlığı (*Maârif Nezâreti*) tarafından yönetilmeye başlanmış Dârüşşafaka okulunun yönetim sorumluluğunu, özel yönetmeliğinin de gereği olduğu üzere, geri almak ve "*tedrîsâtını şu asr-ı terakîye*" uygun şekilde düzenlemek olmuştur. Öte yandan yapılan incelemelerde, halen beş yüz yirmi iki öğrencisi bulunan okulun yıllık giderleri dokuz bin lira düzenli gelirleri ise dört bin lira olarak belirlenmiş ve bu bütçe açığının Eğitim Bakanlığı'na karşılandığı görülmüştür. Bu durum, okulun yeniden topluluğa devri konusunda önemli bir sorun oluşturmaktadır. Konuyla ilgili olarak, devrinin yanı sıra okula, hem Eğitim Bakanlığı'ndan yapılan yardımın devam etmesi hem de vakıflar bütçesinden ilave ödenek tahsisi gibi talepler için başbakanlık (*sadâret*) ve ilgili bakanlıkla görüşmeler yapılarak kısmî başarılar elde edilmiştir.

Mezûnîn Cemiyeti'ne gelince, cemiyet bir yandan Dârüşşafaka mezunları arasındaki kardeşlik ve barışıklığın devamını diğer taraftan da dernek ile Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmîye'nin bağlantısını sağlayıp sürdürecektir. Bunun mezunlara anlatılması ve iki topluluğun sosyal hayatta da birlikte karşılıklı uyum içinde davranmaları çok önemlidir. Çünkü madden ve ruhen birlik olmak, sadece bazı yararlar sağladığı için değil, "*imâr-ı memleket ve tevzî-i ilm u marifet*" bakımından da çok gereklidir. Zaten Dârüşşafakalılarının tek amacı ülkenin selâmet ve mutluluğu, ilim ve irfânın güçlendirilmesi, vatan çocuklarının feyz ve kemal sahibi olmasını sağlamaktır. Hatta aynı vatanperver anlayışı kavrayan Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultânî mezunları da bu yönde üzerlerine düşen görevleri yapmaya başlamışlardır.

Bu gibi hayırlı amaçların, ancak cemiyetler ve kulüpler kurularak gerçekleştirilebildiği Batı ülkelerindeki deneyimlerden bilindiği için Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti de mezunları için hem bir toplantı yeri hem de çalışmalarının yürütüleceği bir merkez olarak 15 Mart 1325'te [28 Mart 1909] bir kulüp kurmuştur. Açılış sırasında gizli oylama ile yeni bir yönetim kurulu (*heyet-i idâre*) seçilmiştir. Kurula seçilen kişiler ve görevleri şöyledir:

Tablo I: Dârüşşafaka mezûnîn cemiyeti yönetim kurulu

Fûâd Bey	Posta ve Telgraf Nâzır Vekîli
Fahrî Bey	Posta Müdür-i Umûmîsi
Sâlih Zekî Bey	Meclis-i Maârif Azâsı
Mehmed İzzet Bey	Dârülfünûn-i Osmânî Riyâziyât-ı Âliye muallimi
Hüseyin Remzî Bey	Telgraf Nezâreti Muhâsebât-i Ecnebiye Kalemî Müdür Muâvini
Ferîd Bey	Telgraf Nezâret-i İmâl Müdürü
Sezâî Bey	Mezûnînden
Harun er-Reşîd Bey	Emtia-i Dâhiliye Muhâsebe Tahrîrât Başkâtibi
Hasan Bey	Telsiz telgraf mühendislerinden
Sabri Bey	Telsiz telgraf mühendislerinden
İbrahim Bey	Zirâat Bankası memûru

Bu kişilerden oluşan yönetim kurulu ilk toplantısında aralarından başkan, başkan yardımcısı, muhasip ve sekreter seçmiştir. Başkanlığı (*riyâset*) hem en çok oyu aldığı hem de Dârüşşafaka'yı birincilikle bitiren ilk mezun olduğu için Fahrî Bey, başkan yardımcılığını (*riyâset-i sâniye*) ise Mehmed İzzet Bey üstlenmiştir. Muhasip görevi İbrâhîm Bey'e, sekreteryaya görevi (*hidmet-i kitâbet*) ise Hârûn Bey'e verilmiştir.

Derginin burada, “*kulûb (club)*” şeklinde, Osmanlıcasının yanında parantez içinde İngilizce imlası da verilen “kulüp” kelimesine ilişkin ilgi çekici açıklamalar yaptığını görüyoruz. Buna göre, dilimizdeki yeni kelimelerden biri olan “kulûb” kelimesi İngilizce'dir. Fransızcası toplantı yeri (*mağfil*) demek olan (*cercle*)dir. İstanbul'da eski dönemde Beyoğlu'nda açık bulunan *Şark Kulübü*'ne *Cercle d'orient* deniliyordu. Bugün Fransızlar da “kulüp” kelimesini kabul edip kullanmaktadırlar. Kelime bizde “*devr-i hürriyet*”ten sonra serbestçe kullanılan kelimeler arasına girmiştir. “Kulüp”, bir amaç ve anlayışı (*meslek*) izlemek isteyen kişilerin toplantı yeridir (*mağall-i ictimâ'î*). Kulüpler İngiltere'de bazı kişilerce belirli zamanlarda birlikte yiyip içmek, eğlenmek, sohbet etmek, birbirleriyle fikir alışverişi yapmak için kurulmuş yerlerdi. Eskiden bu tür yerler bazen kahvehaneler vs.den ibaretken daha sonra otellerde oluşturulan daireler kullanılmış, günümüzde ise bu amaç için saray yavrusunu andıran yerler oluşturulmaya başlanmış ayrıca işe siyaset sokulmuştur. Bu açıdan kulüpler günümüzde, kendi politik amaçlarını izleyen ve seçimlerde çoğunluğu elde etmek için çalışan siyasî kulüpler ile politik düşüncelerle meşgul olmadan sadece ortak düşünce ve amaçları izleyen kişilerin yer aldığı sosyal kulüpler (*ictimâ'iyât kulûpleri*) şeklinde ikiye ayrılır. Londra'da ilk gruba örnek olarak Meşrutiyet (*Meşrûta*) Kulübü, Muhafazakârlar (*Muhafazakârân*) Kulübü, Reform (*İslâhât*) Kulübü, Milliyetçi ve Özgürler (*Millî ve Ahrâr*) Kulübü verilebilir; politik olmayanlara örnek olarak da Athenaeum (*Âtenom*) Oxford, Cambridge gibi bilim edebiyat kulüpleriyle askerî kulüpleri sayabiliriz. Dergi konuyla ilgili açıklamasını, İngiltere'deki kulüplerin tümünün maddî ve fiilî sonuçlar elde etmek amacına hizmet ettiği ve diğer ülkelerin hiçbirinde benzeri kurumların bu dereceye ulaşamadığını söyleyerek bitirmektedir.

Mezunlar Derneği tarafından kulüp binası olarak, Yeni Posta ve Telgraf Nezâreti binasının arkasındaki Reji Han'daki küçük bir daire tutulmuştur. Yönetim kurulu, üyelerin, kulüp binasının yetersiz ve küçük olmasından ötürü mahcup olmamalarını bilhassa tembih etmektedir. Zira Dârüşşafaka'yı bir “*dârü'l-irfân-ı millî*” haline getiren Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye de vaktiyle Simkeşhâne'de bugün harâbe olduğu görülen sebîlin üstündeki taştan bir odada eğitime başlamış, bazen öğrenciler ellerinde kâğıt kalem sokaklara taşmış halde ders görmüş, ancak bu durum onlarda hayal kırıklığı değil aksine şevk ve gayret uyandırmıştı. Yönetim kurulu, onun büyüklüğünde olmasa da Mezûnîn Cemiyeti kulübünün zamanla Dârüşşafaka'ya benzer şekilde, her türlü ihtiyacı karşılayan bir toplumsal merkeze (*dârü'l-ictimâ'î*) dönüşme ümidini de taşımaktaydı.

Cemiyet, amaçlarını gerçekleştirmenin ilk adımlarından biri olarak *Dârüşşafaka Mecmûası* adlı derginin yayınına başlamıştır. Dergi sayesinde hem okulun adı, başarıları duyulacak, Dârüşşafakalılar birbirlerine daha çok sahip çıkacaklar hem de toplumun bilgilendirilmesine katkı sağlanmış olacaktır (*Dârüşşafaka*, 1:3-9)

2. Dârüşşafakalılar II. Meşrutiyet Coşkusu

Dârüşşafaka dergisinde nakledildiğine göre II. Meşrutiyet'in ilanı ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi Dârüşşafakalılar tarafından da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Mezûnîn Cemiyeti de bu olaydan hemen sonra kurulmuş ve Dârüşşafaka Mektebi'nde ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. 8 Ağustos 1324'teki [21 Ağustos 1908] bu ilk toplantıdaki konuşmalar dönemin *Tanîn*, *Yeni Gâzete*, *Servet-i Fünûn*, *Metîn* ve *Millet* gibi gazetelerinde yayınlanmıştır.⁴ Toplantı öncesinde ve sırasında yaşananlar dergide de tasvir edilmektedir.

Buna göre, okulun dışı, pencereleri Osmanlı bayrakları, sancakları ve mezunlara ait özel flamalarla donatılmıştı. Dış kapısından içerideki toplantı salonuna (*divân hâne*) ve bitişiğindeki odalara kadar sıra sıra dizilmiş öğrenciler ve mezunlar, okula gelmeye başlayan eski mezunları ve muallimleri alkışlarla karşıyorlardı. Toplantı salonu süslenmiş, duvarlara okul mezunlarının yaptığı yağlı boya resimler asılmıştı. Salonun ortasındaki uzun masanın üzerine çiçeklerle kutsal “*hürriyet*” kelimesi yazılmıştı.

Toplantının ilk konuşması, okulun saygın muallimlerinden ve Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin eski üyelerinden ders vekili Hâlis Efendi tarafından yapılmıştır. Hâlis Efendi'nin, ahlâkî erdem ve yüceliğin ancak bilgiyle elde edilebileceği, danışmanın (*meşveret*) dinî bir vecibe olduğu, meşrutiyetin savunduğu ilkeler olan eşitlik (*müsâvât*) ve adaletin İslâm dininin de temel hükümleri arasında yer aldığı şeklindeki konuşmasını mezunların diğer konuşmaları takip etmiştir. Bu konuşmaların, özellikle ikisi bütün mezunların hissiyatına tercüman olmuştur.

Bunlardan birincisi Ferid Bey'in nutkudur. Ferid Bey konuşmasına, sekiz yıl boyunca okudukları ve “*manevî annemiz*” (*mâder-i manevîmiz*) olarak nitelediği Dârüşşafaka'nın otuz altı yıl önce kurulduğunu, fakat II. Abdülhamid'in otuz yıl süren zorba ve keyfî yönetim döneminin (*otuz seneden beri devâm eden devr-i istibâd ve idâre-i keyfiyenin*) olumsuz etkilerinin okulu yavaş yavaş yok

⁴Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti'nin sözü edilen ilk toplantısının, *Servet-i Fünûn* gazetesindeki ilanını tespit edebildik. İlan, toplantının yapıldığı tarihten üç gün sonra çıkan *Servet-i Fünûn* gazetesinin sabah baskısında şu şekilde yer almaktadır: “*Dârüşşafaka Me'zûnîn Cemiyeti. Geçen gün Dârüşşafaka me'zûnîni mekteb-i mezkûrda 'akd-i ictimâ' idub "Dârüşşafaka Me'zûnîn Cemiyeti" nâmıyla bir cem'iyet teşkil itmişler, Cem'iyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin ihyâsına ve mekteb-i mezkûrun Ma'ârif Nezâreti'nden fekk-i irtibatına, Dârüşşafaka talebe ve me'zûnîninin terakkî ve te'âlisine dâ'ir müzâkerât cereyân itmişdir. Bu ictimâ'da Fahrî, Ferid, A[ş]ûr?, Mazlûm ve Mehmed 'Alî begler tarafından nutklar kırâ'at idilmiştir. Riyâzî-i şehîr Ferid Beg tarafından îrâd idilen nutk hâzır bulunanlar üzerinde fevka'l-'âde tesîr husûle getirmiştir. Buni ber vech-i âti derc idiyoruz*”. İlanın sonraki kısmında, Ferid Bey'in *Dârüşşafaka* dergisinin ilk sayısında tam olarak yer alan nutkunun aynen gazetede de yayımlandığı görülmektedir. Bkz.,(*Servet-i Fünûn*, 37: 2-3).

olma derecesine getirdiğini ifade ederek başlar. Ancak bugün özgürlüğe kavuşulmuştur (*saâdet-i hürriyete nâil olunmuştur*) ve bu durum “Yüce Osmanlı Milleti” (*millet-i necîbe-i Osmaniye*) tarafından her yerde şenliklerle kutlanmaktadır. Mezunları da hemen ilham kaynakları (*menba-ı feyzleri*) olan okullarının yenilenip canlandırılmasına (*islâh ve ihyâsına*) girişmişlerdir.

Ferid Bey’in nutkunda, Dârüşşafaka Mektebi’nin istibdâd devrinde karşılaştığı sıkıntıların ulaştığı düzeyi göstermek için son derece ilginç bir olay anlattığı görülüyor. Bu “*misâl-i maraza*” göre, otuz yıl önce okulun kurucularından Yusuf Paşa, kendisinden yönetmeliğe aykırı olarak okula bir öğrenci kaydetmesini isteyen dönemin sadrazamı Mahmûd Nedîm Paşa’ya şöyle demiştir: “*Burası millet tarafından yapılmış bir müessese-i âliyedir. Sadr-ı Azâm buraya nizâm-ı dâhiliye muhâlif bir şey emr değil recâ ve tavsîye bile idemez*”. Oysa otuz sene sonra eğitimi büsbütün bozmak için okul müdürlüğüne atanan bir kişi okul öğretmenlerine alenen “*Talebenin tahsîl-i ilm u maârif itmesi matlûb değildir. Maksud hükümet-i seniyyeye (yanî devr-i istibdâda) sâdik bende-gân yetiştirmekden ibâretidir*” diyebilmiştir.

“*Devr-i hürriyet ve teâlî*” ile “*devr-i istibdâd*” farkını ortaya koymak için verdiği bu misâlin ardından Ferîd Bey, Dârüşşafaka’nın, milletin kurduğu bir okul olduğunu dolayısıyla onun “*nîmet-i helâlî*” ile beslenen Dârüşşafakalılarının, ancak “*millet-i necîbe-i Osmaniye’nin azâd kabûl itmez*” köleleri olabileceğini vurgulayarak bu amaçla yapılması gerekenleri sıralar. Buna göre, öğrenciler ve okuldan yetişenler okulun verdiği vatansızlık erdemine göre hareket etmelidirler. “*Hürriyet ve hamiyeti, ilm ve maârifî*” yaymaya çalışmalılar. Mezunlar okuldan ve yeni yetişen gençlerden ilgi ve gözetimini esirgememeli, aralarındaki bağıllığı, yardımlaşma duygusunu kaybetmemeliler. Çünkü yeni yetişen öğrenciler gittikçe daha kavrayışlı ve daha ilerlemiş olmalı ki “*kânûn-ı tekâmülün terakkî cihetine icrâ-yı hükm itdiği*” anlaşılabilir. Bunun için okutulan kitaplar iyileştirilmeli, fen dersleri için gerekli deney araç gereçleri tamamlanmalı, başarılı öğrenciler ödüllendirilmelidir. Kitap yazan mezunlar, kitap gelirlerinin en azından bir kısmını okula vermelidir. Bir aydır devam eden [hürriyet] bayramı sayesinde zihinler parlamış, düşünme yeteneğini neredeyse kaybetmek üzere olan beyinlere taze can gelmiştir. Kâbuslar altında ezilen zihinler yorgunluktan tamamen kurtulmuştur. Şimdi sıra ilan edilen Meşrûtiyet’i temellendirmek ve genel memnuniyetin sürmesi için gerekli tedbirleri almaktır. Bu nedenle medeni milletlere yetişmek, medeniyetin bulunduğumuz alt basamaklarından üste doğru çıkmak ve insanlığın ilerleme ve kazanımlarına katkı yapmak (*terakkîyât ve müktesebât-ı beşeriyeyi bir hatve daha ilerletmek*) için herkes bir fen şubesine veya sanat dalına girmeli ve girdiği bu alanda çok çalışmalıdır. Herkes hiçlikten çıkıp insanlığa (*cem’iyet-i beşeriyeye*) bir şekilde yararlı olduğunu göstermelidir.

Ülkemizin düzensiz ve ümrandan mahrum kalmasının en önemli nedeni yeni yetişen nesillerin (*evlâd-ı vatan*) talim ve terbiyesine hiç özen göstermemektir. Ferid Bey’in burada yaptığı analiz çok dikkat çekicidir. Buna göre, ülkemizin yükselmesi ve ilerlemesi (*milletimizin i’tilâsı ve vatanımızın terakkîsi*) için vazgeçilmez temel ilkeler herkesin hakka razı olması, adalet ve hakkaniyeti her şeyden üstün tutması, toplumuna hizmeti (*menâfi-i umûmiyeye*) ideal edinmesi ve toplumun keder ve sevincine ortak olmasıdır. Oysa şimdiye kadar, *Kânûn-ı Esâsî* ile sayesinde kurtulabildiğimiz keyfî ve zorba yönetim (*idâre-i keyfiye ve müstebide*) yüzünden bu temel ilkelere uyulamamıştır. Çünkü “*idâre-i müstebide*”nin dayandığı ilkeler cehalet, tembellik, haksızlık (*hakka adem-i rızâ*) ve güçlü bir yönetmiş gibi görünmek için haddinden fazla masraf yapmak, bunu devam ettirmek için yalancılığa, dolandırıcılığa ve irtikaba başvurmaktır. Bu nedenle Dârüşşafakalılar genel ahlak ilkelerine uygun davranmalı, başkalarının haklarına saygı göstermeli, bunlara aykırı davranışları hep birlikte kınayıp topluluklarından kovmalıdır.

Ferid Bey’in konuşmasında Dârüşşafaka tarihi bakımından önemli bilgiler sıralanmaktadır. Şöyle ki okuldan ilk talebe mezuniyeti (*neşet*) 1297 [1881] yılında olmuştur. Bu toplantının yapıldığı tarihe yani Ağustos 1908 yılına kadar mezun olanların toplam sayısı ise dört yüz yirmi yedidir. Bunların ellisi vefat ettiği için bu toplantıya katılamamışlardır. Bunların arasında İsmail Safa ve Faik Hilmi gibi kalemiyle vatana ve devlete hizmet edenler vardır. Konuşma, yapılan duaların ardından “*yaşasun millet, yaşasun vatan, yaşasun hürriyet, yaşasun Dârüşşafaka*” sözleriyle sona erer.

Dergide metni verilen ikinci nutuk Fahrî Bey’e aittir. Fahrî Bey toplantıda bulunanların dikkatini Dârüşşafaka’nın “*vazîfe-i mukaddese*”si üzerine çekmeyi amaçlamaktadır. Bunun için sözü okulun tarihine getirir. Burada okulun kurucusu olan Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye’nin eğitim, bilim, batılılaşma tarihimiz gibi birçok bakımdan önemli sayılabilecek bir biçimde vasfedildiği görülmektedir. Buna göre, cemiyet, 1281 [1865] yılında Müslüman ahalinin “*ulûm-ı garbiye ile iştigâlini tevsî*” ve özellikle fakir Müslüman çocukların talim ve terbiyesi için kurulmuştur. Konuşmasında değindiği eğitim hayatına ait çocukluk anısı, dönemin okul çeşitliliği ve eğitim seviyesine ilişkin görüş ve değerlendirmeler içermesi bakımından önemli görülmektedir. Buna göre, 1289 [1873] yılı Haziran ayında evlerinde, devamlı eğitim için hangi okula kaydedileceği konusu görüşülmektedir. O zamanlar mektepler şimdiki ilköğretimden (*tahsîl-i ibtidâiden*) biraz daha farklı olarak rüşdiyeler, askerî mektepler, tıbbiye ve Mekteb-i Sultânî’den ibarettir. Rüşdiyelerin yetersiz, Mektebî Sultânî’inin ücretli olması nedeniyle ailesi Fahrî Bey’in, tıpkı Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’de okuyan kardeşi gibi, asker mektebine gönderilmesine karar vermiştir. Ancak amcası onu bir Cuma sabahı elinden tutup Dârüşşafaka’ya getirmiştir. Fahrî Bey bu duruma çok üzülmeyle birlikte onun üzüntülü halini gören Süleyman Paşa’nın kendisine “*oğlum burası millet mektebidir, asker milletten olur*” demesinden çok etkilenmiş ve Dârüşşafakalı olmuştur. Fahrî Bey’in nutkunun da bir sloganla sona erdiği görülmektedir: “*yaşasun millet, yaşasun vatan, yaşasun ordu*” (*Dârüşşafaka*, I:10-14).

3. Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye’nin Yeniden Kurulması: 16 Kânûnisânî 1324

Kimsesiz ve yardıma muhtaç Müslüman çocukların yetiştirilip eğitilmesini ve muteber bilimsel eserlerin (*âsâr-ı mutebere-i fenniye*) telif ve tercümesi yoluyla öğretimin yaygınlaştırılmasını amaç edinen cemiyet, ilk kez 1281 [1865] yılında kurulmuştu. Bu amaçla İstanbul’da Dârüşşafaka adında bir de okul açılmıştır. Osmanlı hatta İslâm ülkelerinin değişik yerlerinde buna benzer erkek (*zükûr*) ve kız (*inâs*) Dârüşşafakaları açmaya çalışılırken II. Abdülhamid döneminde (*devr-i sâbık*) cemiyetler hakkındaki yıkıcı saldırılar nedeniyle (*sadâmât-ı muhrîbâne*) üyeleri dağılmış, ölenlerin yerine yenileri bulunamamıştır. Bu arada ülkeye birçok yetenekli genç yetiştirmiş olan Dârüşşafaka dahi yönetim (*tarz-ı idâre*) ve eğitim niteliği (*tahsilce*) yönünden çöküntüye uğramıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından kurulan Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti'nin vefalı üyeleri okulun asıl kurucusu olan bu cemiyeti unutmamış ve konuyla ilgili önemli kişilere 16 Kânûnisânî 1324 [29 Ocak 1909] Cuma günü genel kurul (*ictimâ' umûmiye*) çağrısında bulunmuşlardı. Bu çağrıyı gazeteci (*müntesibîn-i matbuâtından*) Ahmed Rasim Bey *Sabah Gazetesi'*nde, eskiden beri okula pek çok bilimsel araç gereç hediye edip vatansever duygular ve eğitimseverlik aşkıyla ücretsiz ders vererek lütüfkâr yardımlarını esirgemeyen Hüseyin Kazım Bey de müdürü olduğu *Tanîn Gazetesi'*nde ilan etmiştir.

Büyük ilgi gören toplantıya içlerinde cemiyetin hayatta olan eski üyeleri ve hayatta olmayanların çocukları ile Dârüşşafaka mezunlarının İstanbul'da bulunan hemen bütün üyeleri ve o dönem önemli görevlerde bulunan pek çok kişinin katıldığı görülmektedir. Bu kişilerin adlarını ve görevlerini bir tablo ile göstermek yararlı olacaktır.

Tablo II: Cemiyet-i tedrîsiye-i islâmîye'nin yeniden kuruluşundaki genel kurula katılan önemli kişiler

Ali Nakî Bey	Cem'iyet-i Tedrîsiye-i İslâmîye'nin kurucu üyelerinden, Trabzon mebûsu ve Dârüşşafaka'nın ilk müdürüdür.
Ahmed Rıza Bey	Meclis-i Mebûsân Reîsi, vaktiyle Dârüşşafaka'daki bazı genel sınavlarda mümeyyiz olarak görev almıştır.
Sâmi Bey	Kuruculardan Süleyman Paşa'nın oğludur.
İsmet Bey	Kuruculardan Rıza Paşa'nın oğlu
Hâşim Bey	Kuruculardan Darbhâne müdürü Tevfik Bey'in oğludur
Halis Efendi	Bâb-ı Meşîhât-penâhî'de ders vekîli muallim.
Nâfi Paşa	Haleb mebûsu
Kâsım Zeynel Efendi	Cidde mebûsu
Zühdî Efendi	Dîvân-ı Muhâsebât Reîsi
Cemâl Bey	Müddeî Umûmî
Rıza Bey	Harbiye Nezâreti mektûbcısı, okulun eski muallimlerinden.
Cemîl Bey	Evkâf Nezâreti Masârif müdürü.
Ahmed Mithat Efendi	Sihhiye İdâresi Nâzır-ı Sâni, erbâb-ı kalem ve hamiyetden.
Reşâd Bey	Şurâ-yı Devlet Mahkeme-i Temyîz Reîsi
Muhyiddin Bey	Telgraf muhâsebecisi
Ahmed Esad Efendi	Hükkâmdan
Cemîl Bey	Zirâat Heyet-i Fenniye Azâsından
Ârif Bey	Mualliminden kimyager
Kazım Bey	Tanîn Gazetesi müdürü, okulun eski muallimlerinden
Fatîm Efendi	Mualliminden
Hâfız Mustafa Efendi	Mualliminden
Tahsîn Efendi	Mualliminden
Müşîr Şükrî Paşa	Okulun eski muallimlerinden
Ferîk Edhem Paşa	Okulun eski muallimlerinden
Mîrlivâ İbrâhîm Hakkı Paşa	Okulun eski muallimlerinden
Mîrâlây Şâkir Bey	Okulun eski muallimlerinden
Mîrâlây Cemîl Bey	Okulun eski muallimlerinden
Binbaşı Nûrî Bey	Okulun eski muallimlerinden
Doktor Nâmîk Paşa	Okulun eski muallimlerinden
Doktor Selâmî Paşa	Okulun eski muallimlerinden
Esad Paşa	Kuruculardan merhûm Sadullah Paşa'nın damadı, muallim.
Doktor Muhyiddin Bey	Şehremâneti Meclis-i İdâre Azâsından
Osmân Sâib Bey	Şurâ-yı Devlet Azâsı ve okulun eski öğrencilerinden
Sâcid Bey	Zabtiye Nâzır-ı Sâmi Paşa'ya vekâleten

Bunların yanında cemiyetin ilk kurucularından olup hala yaşayan Meclis-i Ayân Reîs-i Sâni Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile Meclis-i Ayân Reîsi Saîd Paşa ve Esad Paşa zâde Celâleddin Bey çok arzu etmelerine rağmen toplantıya katılmayanlardandır. Bunlara Şurâ-yı Devlet Azâları ve okulun eski muallimleri olan Nureddin Bey ile Şâkir Paşa'nın oğlu Ferîk Cevâd Paşa'yı da eklemelidir.

Dârüşşafaka mezunları, toplantının yönetimini üstlenmesi için Ali Nakî Bey'den ricada bulunmuşlar, kabul etmesi üzerine *Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmîye'nin yirmi yıldır bir kutu içinde muhafaza edilen mührünü* kendisine teslim etmişlerdir. Açılış konuşması Dârüşşafaka müdürü Kenân Bey tarafından yapılmıştır. Mezunlar ve okul öğrencileri toptan katılımcılara tanıtıldıktan sonra öğrenciler adına sekizinci sınıftan Nazmî Efendi, mezunlar adına da okula ilk kabul edilenler içinde birincilikle mezun ilk öğrenci olan Fahrî Bey birer teşekkür konuşması yapmışlardır. Sonra da Mehmed İzzet Bey tarafından anlatılan Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmîye ve Dârüşşafaka'nın kuruluş tarihçesi dinlenilmiştir.

Daha sonra toplantıyı yöneten Ali Nakî Bey, Cemiyet'in ilk olarak nasıl kurulduğu ve neleri hedeflediği hakkında konuşmuş ardından ilk kuruluşu sırasında Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin büyük kurucuları tarafından eğitim ve öğretimle (*talim ve tedris*) görevlendirilmiş öğretmenlerden (*mu'alliminden*) Hâlis Efendi söz alarak çok önemli bir konuşma yapmıştır. Buna göre, Cemiyet'in asıl kuruluş amacı hiçbir karşılık beklemeden Müslümanlar arasında bilgiyi yaymaktır (*meccânen neşr u tamîm-i maârif*). Bu nedenle Dârüşşafaka'ya kabul edilen talebelerin çeşitli bilimsel ve teknik bilgilerle (*ulûm ve fûnûn-ı mütenevvia*) eğitilip bunun yanında da güzel ve millî bir ahlâk kazandırılarak vatana hizmet etmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca mezun olanların arzu etmeleri halinde kendilerine yüksek dinî bilgiler (*ulûm-ı âliye-i diniye*) öğretilmesi düşünülmüştür. Zaten iyi bir eğitim aldıkları için bir iki yıl içinde kelim, hadis ve fıkıh usulü, tefsir ve münazara gibi konuların inceliklerini kolayca kavrayacaklardır. Yabancı diller konusundaki bilgileri (*elsine-i ecnebiye*) de tamamlandıktan sonra bunların ülkenin hatta İslâm Dünyası'nın değişik bölgelerine gönderilerek cehalet içindeki Müslümanlara dini ve medeni bilgileri öğretmeleri planlanmıştır. Böylece Müslümanların bilgi, medeniyet ve ticarete diğer topluluklardan çok geride kalmasının nedenleri ortadan kaldırılmış olacaktır.

Konuşmasına Hâlis Efendi'nin bıraktığı yerden başlayan Cidde mebusu Kâsım Zeynel Efendi'nin, gezip gördüğü Mısır, Fas ve Hindistan'daki Müslümanlar hakkında gözlemleri İslâm coğrafyasındaki bilgisizliğin düzeyini bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermesi bakımından çok ilgi çekicidir ve tarihsel açıdan önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Buna göre, yirminci yüzyıla gelindiğinde Müslümanlar artık kendi ülkelerinde yaşayan Müslüman olmayan Kıptî, Mecusî, Müsevî ve Hıristiyan vatandaşlarının bile gerisinde kalmışlardır. Hatta Osmanlı ülkesinde bile bilim ve bilgi (*fûnûn ve maârif*) Hıristiyan vatandaşlar derecesinde gelişmemiştir. Oysa Müslümanların kurtuluşu ve ilerlemesi bilgi ve bilim öğrenimi (*tahsîl-i fûnûn ve maârif*) sayesinde olacaktır. Bunun için Mısır Kıptîleri ve Bengal Mecusileri tıpkı misyonerler, Cizvitler ve Frenkler gibi bilginin yayılması (*neşr-i maârif*) hususunda yardımlaşma cemiyetleri kurmuş ve pek çok faydalar elde etmişlerdir. Müslümanlar arasında da acilen bu gibi cemiyetler kurulmalıdır. Ayrıca bilginin yayılmasında, durumları nedeniyle buna sahip olan varlıklı aile çocukları değil, ülkenin büyük kasabalarında bile mektep bulunmadığı için, bu imkânlarla sahip olmayan yetim ve yardıma muhtaç çocuklar gözetilmelidir. Nitekim Cidde'de dahi bir ilkokul (*mekteb-i ibtidâî*) bulunmazken ancak kendi şahsi çabasıyla bir okul açlabilmıştır. Bu konuda asla zaman kaybedilmemeli ve özellikle zenginlerimiz gayretli ve lütufkâr olmalıdır.

Daha sonra söz alan Doktor Selâmî Paşa taşralara da bu tür Dârüşşafakalar açılması ve bu amaçla Cemiyet'e daha fazla hamiyetli üye kaydedilmesi temennisinde bulunmuş ve üyelerin öncelikle kendi yakınlarını Cemiyet üyesi yapmaya gayret etmelerini önermiştir. Doktor Esad Paşa ise işlerinin çokluğu nedeniyle Cemiyet'in yönetim ve eğitim görevlerinde bulunamazsa da öğrencilerin sağlık ihtiyaçları ile ilgilenebileceğini söylemiş ve özellikle göz hastalıklarını ücretsiz tedavi edebileceği sözünü vermiştir.

Konuşmaların ardından, Cemiyet'in yönetmeliği (*nizâmname*) gereği, toplantıya katılanlar arasından yönetim kurulu (*meclis-i idâre*) ve öğretim kurulu (*meclis-i tedrisî*) adında iki kurul oluşturularak bunlara onar üye seçilmiştir. Tüm üyeler oy birliği (*ekseriyet-i arâ*) ile seçilmişlerdir. Bu kurullara seçilen üyeleri iki ayrı tabloda gösteriyoruz. Yönetim kurulu üyeleri şu kişilerden oluşmuştur:

Tablo III: Yeniden kurulan cemiyet-i tedrîsiye-i islâmiye'nin yönetim kurulu (*meclis-i idâre*) üyeleri

1	Saîd Paşa	Meclis-i Ayân Reîsi
2	Ahmed Rızâ Bey	Meclis-i Mebûsân Reîsi
3	Gâzi Ahmed Muhtâr Paşa	Meclis-i Ayân Reîs-i Sânsî
4	Abdurrahman Bey	Maârif Nâzır Vekîli
5	Mısırlı Saîd Paşa	Âyândan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Reîsi
6	Halîl Bey	Müze Müdür Muâvini
7	Mânizâde Hüseyin Efendi	Tüccârândan
8	Ebûzziyâ Tefvîk Bey	Antalya Mebûsu
9	Kâzım Bey	<i>Tanîn Gazetesi</i> Müdürü
10	Fahrî Bey	Posta Müdîr-i Umûmîsi

Bu üyelerden Ahmed Rızâ Bey işlerinin yoğunluğu nedeniyle yönetim görevine devam edemeyeceğini bildirmiş onun yerine okulun ilk mezunlarından Telgraf Nâzır Vekîli Fûâd Bey davet edilmiştir. Ayrıca toplantıyı yöneten Ali Nakî Bey, hem cemiyetin eski kurucularından olması hem de Dârüşşafaka'nın ilk müdürü olması dolayısıyla katılımcılar tarafından ittifakla yönetim kurulu başkan vekili seçilmiştir. Bu durumda yönetim kurulu üye sayısının Ali Nakî Bey'in başkan yardımcısı seçilmesiyle on bir kişiye yükseldiği ortaya çıkmaktadır. Öğretim Kurulu'na (*Meclis-i Tedris*) ise şu kişiler üye seçilmiştir.

Tablo IV: İhya edilen cemiyet-i tedrîsiye-i islâmiye'nin öğretim kurulu (*meclis-i tedris*) üyeleri

1	Hâlis Efendi	Ders Vekîli
2	Ahmed Mithat Efendi	Dâire-i Sıhhiye Nâzır-ı Sânsî-Dârulfünûn muallimlerinden
3	Edhem Paşa	Ferîkândan ve Riyâziyûn-i Osmâniyeden

4	Sâlih Zeki Bey	Meclis-i Maârif Azâsından ve Dârülfünûn muallimlerinden
5	Fatîn Efendi	Dâru muallimîn ve Dârüşşafaka muallimlerinden
6	Mehmed Emîn Bey	Telgraf Fenn Kalemi Müdüri-Dârüşşafaka ve Dâru muallimîn riyâziyât-ı âliye muallimi
7	Mehmed İzzet Bey	Dârülfünûn ve Mekteb-i Mülkiye ve Dârüşşafaka riyâziyât-ı âliye muallimi
8	Hüseyn Remzî Bey	Telgraf Nezâreti Muhâsebât-ı Ecnebiye Müdüri Dârüşşafaka ve Dâru muallimîn ve Mekteb-i Mülkiye muallimlerinden
9	Ferîd Bey	Telgraf mühendislerinden-Dâru muallimîn ve Ticâret Mektebi riyâziyât muallimlerinden
10	Ârif Bey	Kimyâ-ger ve Halkalı Zirâat Mektebi ve Dârüşşafaka kimyâ muallimi

Toplantının bitiminde okulun müzik korusu (*mûsikî talebesi*) yine okul mezunlarından meşhur bestekâr Kâzım Bey'in bestelerini seslendirmiştir. Özellikle Ahmed Mithat Efendi öğrencilerin müzik konusundaki yetenekleri ve başarılarından ötürü Kâzım Bey'i samimiyetle tebrik etmiş ardından toplantı sona ermiştir.

Sonundaki imzadan genel kurul toplantı tutanağının "*me'zûnünden telgraf mühendisi Ferîd Bey*" tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır (*Dârüşşafaka*, I:14-20). *Dârüşşafaka* dergisinin bu bölümünde, Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin yeniden kurulması amacıyla yapılan genel kurulda, öğrenciler adına son [sekizinci] sınıftan Nazmî Efendî ile Posta Genel Müdürü Fahrî Bey tarafından yapılan konuşmaların metninin de aynen yayınlandığı görülmektedir. Öğrenci Nazmî'nin konuşması, 1281 yılına doğru önce İstanbul'da Simkeşhâne'de bir çırak mektebi ardından da 1290 yılında Dârüşşafaka'yı inşa ederek ülkenin yetim çocuklarının eğitimine ve insanlığa büyük hizmet yaptığını söylediği Cemiyet'in merhum ve hayatta olan tüm üyelerine minnet ve şükran içeren ifadelerden ibarettir.

Öte yandan Posta Müdür-i Umûmîsi olan Fahrî Bey'in nutku, o dönemle ilgili dikkat çekici değerlendirmeler içermesinin yanı sıra cemiyet kurullarına yapması gerekenleri hatırlatması bakımından önemlidir. Söylediğine göre, II. Abdülhamid döneminin zararlı politik uygulamalarından (*devr-i sâbıkın îcâbât-ı muzırrasından*) birisi de hangi işle ilgili olursa olsun cemiyetleri dağıtmaktı. Bu nedenle Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye de yavaş yavaş yok olmuştu. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kurulan Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti daha kurulduğunun birinci günü bu kutlu Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'yi yeniden tesise karar vermişti. Fahrî Bey, konuşmasını o dönem münevverlerinin sürekli vurguladığı bir konuyla devam ettirmektedir. Buna göre, Cemiyet'in amacı Müslümanlar arasında bilimi yaymaktır (*ta'mîm-i ma'ârif*). Zira Müslümanlar köylerde, kasabalarda hatta şehirlerde diğer unsurlardan hayli geridedir. Bu konuda hükümetten beklenti içine girilebilir. Ancak hükümetçe yapılacak genel reform girişimlerinin (*islâhât*) Müslüman ahali için bu konuda bir yararı olmayacaktır. Ayrıca Osmanlı toplumunda Müslümanlar dışındaki unsurların pek çok okulları (*millet mektepleri*) vardır. Bu nedenle şimdi yapılacak şeylerin başında yeniden kurulan Cemiyet'in ilerleme kaynağı (*vâsil-i terakkî*) olan Dârüşşafaka'yı tekrar koruması altına alması gelmektedir. Bununla da kalmayıp Osmanlı ülkesinin her yanına Cemiyet'in ve okulun şubelerini açmalıdır. Bu okullarda, civar köylerden birer ikişer alacağı yetim çocukları köylerinde eğitmenlik (*ta'lim*) yapacak kadar eğitmelidir. Bu sayede Müslümanlar arasında bilginin yayılması (*neşr-i ma'ârif*) pek kolay olacak ve sonuçları kısa sürede alınacaktır. Cemiyet'in faaliyetleri, tüzüğünün (*nizâmname*) dokuzuncu maddesi gereği oluşturulan yönetim kurulu (*meclis-i idâre*) ve öğretim kurulu (*meclis-i tedrîs*) tarafından yürütülecektir. Cemiyet'in mali işlerine yönetim kurulu bakacaktır. Yönetim kurulu yeni üyelerin ve gelirlerin kaydını sağlıklı biçimde tutmalıdır. Okulun hem günümüz hem de geçmiş aıdat ve varidatları titizlikle gözden geçirilmeli ayrıca Hindistan hatta Çin imparatorluğu halkınca önce ve sonra gösterilen ilgi ve yardımların devam etmesi özen gösterilmelidir. Eğitim-öğretim kurulu ise derslerin program dâhilinde işlenmesini takip etmeli, gelecek yılın programını hazırlamalı, programla ilgili kitapları temin ederek bağışlanan ve hediye edilen kitapları basmalıdır (*neşr*). Fahrî Bey'in Mezûnîn Cemiyet'i adına Dârüşşafaka'ya ilk kabul edilen ve ilk diploma alan öğrenci olarak Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin yeniden kurulması toplantısında yaptığı konuşma "*ileride te'sis olunacak Dârüşşafakalar*" temennisinde sonra "*yaşasun ittihâd var olsun Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye*" sözleriyle sona ermektedir (*Dârüşşafaka*, I:21-23).

4. Mehmed İzzet'in Anlatımıyla Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka Tarihçesi

Mezunlardan olup Dârü'l-Fünûn'da yüksek matematik hocalığı (*riyâziyât-ı 'âliye mu'allimi*) yapan Mehmed İzzet Bey ise, yine dergide tam metin olarak verilen nutkunda, Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ile okulun tarihçesini nispeten ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu tarihçeye göre, Cemiyet 1281 [1865] yılında Sultan Abdulazîz devri sonlarında, o zaman Bâb-ı ser-Askerî Rûznâmecisi Yûsuf Paşa⁵ öncülüğünde ve gözetiminde kurulmuştur. Cemiyet önce Simkeşhâne'deki Taş Mekteb içinde isteyenlere ücretsiz dinî bilgiler, başlangıç düzeyinde aritmetik, geometri, coğrafya ve tarih dersleri verilmesini sağlamış ardından da bu çabaları kimsesiz Müslümanlar çocukların eğitiminin gerçekleştirildiği Dârüşşafaka'nın kurulmasına yol açmıştır. Mehmed İzzet, Cemiyetin kurucuları olarak şu isimleri zikretmektedir:

Tablo V: Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin İlk Kurucuları

1	Yûsuf Ziyâ Paşa	Mâlîye Nâzırı
2	Sakızlı Ahmed Esad Paşa	Sadr-ı Azâm
3	Gâzî Ahmed Muhtâr Paşa	Ayân Reîs Vekîli
4	Kâmil Paşa	Şûrâ-yı Devlet Reîsi

⁵ Yusuf Ziya Paşa, maliye nazırlığı da yapmış olup Trabzon'da vefat etmiştir.

5	Mîrâlây Süleyman Paşa	Mekteb-i Harbiye Nâzırı
6	Rızâ Bey	Mahkeme-i Temyîz Azâsından, daha sonra Adliye Nâzırı ve Paşa
7	Manyâsîzâde Refîk Bey	Adliye Nâzırı Lâhikî ve Dersâdet Mebûsı
8	Ali Nakî Efendi	Trabzon Mebûsı
9	Hamîd Bey	Sultân Abdulazîz'in damadı Nev-râh Bey zâde
10	Tevfik Bey	Meclis-i Mâliye Azâsından
11	Cemâl Bey	Bâb-ı ser-Askerî Muvâzene Müdiri
12	Ahmed Bey	Bâb-ı ser-Askerî Muhâsebât Dâiresi Reîs-i Evveli
13	Ziyâ Bey	Safvetî Paşa zâde
14	Kâzım Efendi	-
15	Nazîf Bey	Dîvân-ı Umûmiye Komiseri daha sonra Mâliye Nâzırı ve Paşa
16	Ferîk Selâmî Paşa	Dâr-ı Şûrâ Reîsi
17	Âsım Bey	Posta mühendisi
18	Binbaşı Doktor Kadrî Bey	-
19	Emîn Bey	Askerî Tekâüd Sandığı Muhâsebecisi
20	Küçük Tevfik Bey	-
21	Vidinli Tevfik Bey	Daha sonra Mâliye Nâzırı ve Paşa
22	Gâlib Bey	Rusûmât Muhâsebecisi daha sonra Evkâf Nâzırı ve Paşa
23	Mihalıçlı Mustafa Efendi	Müderis
24	Ahmed Efendi	Müderis

Cemiyet-i Tedrisiyye'nin, Dârüşşafaka'yı kurduğu sırada düzenleyip onaylattığı 27 Teşrînisânî 1287 [8 Kasım 1871] tarihli nizâmname gereğince, Cemiyet başkanlığı (*riyâset*) sadarete aitti. Ancak bu görev vekâleten Yusuf Paşa tarafından icra ediliyordu. Daha sonra Cemiyet dağılınca vekâlet Mahkeme-i Temyîz Âzâsından Rızâ Bey tarafından üstlenilmiştir. Varlığını koruyamayan Cemiyet, Osmanlı ülkesinin her köşesine “*meccânen neşr u ta ‘mîm-i ma‘ârif*” gibi son derece vatanperverâne amaçları çerçevesinde sadece Dârüşşafaka'yı kurmayı başarabilmiştir. Yusuf Paşa ve Rıza Bey okula son derece özen göstermişler ancak ilki 1295'de [1879] Trabzon'a halefi olan ikincisi de 1304'te [1888] Selanik'e gönderilince riyâset vekâleti o zamanlar Dîvân-ı Umûmiye Komiseri olan Maliye Nâzırı Nazîf Paşa'ya verilmiştir.

Öte yandan bu dönemde hükümetin dernek toplantılarını hoş görmeme politikasına bağlı olarak ajanlık ve muhbirciliğin zararları görülmeye başladığından Cemiyet üyeleri toplantılara gelemediği gibi yeni üye kaydı da sağlanamıyordu. Bu nedenle toplantılara dolayısıyla Cemiyet'e son verilmiş (*tatîl*) okul da hamisiz kalmış oldu. Desteğinden ve koruyucundan mahrum kalan Dârüşşafaka'da yönetim ve eğitim düzeni tedricen bozuldu. 1300 [1884] tarihlerinde büyük sıkıntı içindeki okulu ziyarete gelen Saîd Paşa incelemelerinin sonucunu okul öğrencilerinin elleriyle yaptığı tablolarla birlikte padişaha arz etti. İhtiyaçların karşılanması ancak buna mukabil okulun öğrenci sayısının dört yüze çıkarılarak Maârif bütçesinden aylık on beş bin guruş tahsis edilmesi için onay aldı. Ayrıca on altı ciltlik meşhur *Larousse* külliyyatını okula hediye etti. Ancak sadaretinin çok az sürmesi nedeniyle ihtiyaçların hiçbirini tedarik edilmemiştir.

21 Temmuz 1306 [2 Ağustos 1890] tarihinde Kamil Paşa imzalı tezkireye iliştilmiş buyruk (*irâde-i seniye*) ile Cemiyet riyaseti ve okul nezaretine padişah mabeyncisi (*karîn-i sâni*) Hacı Ali Bey memur edilmiştir. 5 Kânûnisânî 1307 [17 Ocak 1892] tarihinde okul bakımından çok önemli bir gelişme olmuştur. Zira bu tarihte Dârüşşafaka, eski sadrazam Cevâd Paşa'nın girişimleriyle Vergi (*Rusûmât*), Telgraf ve Posta dairelerinin mahreci bir mektep şekline sokulmuştur. Yani padişah buyruğu gereği artık okul mezunları bu dairelerde dört yüz guruş maaşla işe başlayacaklardır. Mehmed İzzet, girişimleriyle okul öğrencilerine bu imkânı yaratan Cevâd Paşa için, Saîd Paşa gibi Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka tarihine adını altın harflerle yazdıracak unutulmaz hizmetleri olmuştur, demektedir.

Mehmed İzzet, Dârüşşafaka'nın müstakil yönetim statüsünden çıkarılıp resmi okula dönüştürülmesine yol açan gelişmeleri çöküş sebepleri (*esbâb-ı tedenni*) olarak adlandırarak şöyle açıklamaktadır. Başlangıçta eğitim ve öğretim Cemiyet tarafından nispeten sınırlı bir düzeyde yürütülürken bu ihtiyacın giderilmesi için bazı üyelerin girişimleriyle mülkiye, askeriye ve ilmiyeye mensup kişilerden bir öğretim heyeti oluşturulmuştu. Ancak sınıf ve ders sayılarının artması uzman öğretmenlerin alınması gerektirmiştir. Bununla birlikte genel ve zorunlu giderleri bile karşılayacak imkânlar olmadığından maaşları ödenemeyecek olan bu öğretmenler temin edilemedi. Bu konuda mezunların çabaları da yeterli olmadığından özellikle ilkökul sınıflarında dersler layıkıyla yapılamamaya başlandı. Okul mevkiinin merkezden çok uzakta olması ve geliş gidişlerin yarım gün alması meccanen ders vereceklerden de yararlanılamamasına yol açtı. Eğitim-öğretim düzeni (*intizâm-ı tahsîl*) sağlanamamışken üstüne bir de okul kapasitesinin üst sınırı dört yüz öğrenci iken bu sayının iltimas nedeniyle yedi yüze çıkarılmasıyla ortaya çıkan beslenme ve sağlık gibi sorunlar, şartları daha da zorlaştırdı. Öğrenciler artık her gün şikâyet etmeye başlamışlardı. Sonunda bazı garazkâr yönlendirmelerle okulun beş sınıfından öğrencilerin oluşturduğu topluluk, Ferîd Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 3 Teşrînievvel 1319 [16 Ekim 1903] Cumartesi günü Babîâli Beşiktaş'a gelerek bir gösteri yaptılar. O zaman bir ihtilal gibi değerlendirilen bu gösteri nedeniyle Dârüşşafaka müdürü Ferîk Hüseyin Paşa, Diyarbakır'a gönderilmiştir. Okul da yönetmeliğindeki özel okul (*idâre-i husûsiye*) statüsüne son verilerek resmi okullar gibi yönetilmek üzere bir buyruk ile Maârif Nezâreti'ne bağlanmıştır.

“*Dârüşşafaka’da Tahsîle Mübâşeret ve Me’zûnîn*” alt başlığı ile Dârüşşafaka’da eğitimin nasıl başladığı ve mezunların durumu hakkında da bilgi veren Mehmed İzzet’in anlattığına göre, okula ilk kaydedilen öğrenci sayısı elli dördttür. Bunların okuma yazma, ilmihâl ve sülüs bilen yirmi beşi ikinci sınıfa aktarılırken hiçbir şey bilmeyen diğerleri birinci sınıfı oluşturmuşlardır. Derslere, bu iki sınıf ile 16 Haziran 1290 [28 Haziran 1874] Cumartesi günü başlanmıştır. İlk okutulan ders genel kültür (*malûmât-ı nâfia*) olmuştur. 94-95 [1878-79] yılında savaş ve diğer nedenlerden ötürü dersler yapılamamıştır.

Dârüşşafaka’dan ilk mezunlar 15 Temmuz 1297’de [27 Temmuz 1881] çıkmıştır. 1297’den 1324 [1881-1908] sonuna kadar toplam dört yüz yirmi dokuz mezun verilmiştir. Bu süre içinde senede ortalama on altı öğrenci mezun edilmiş olmaktadır. En az mezun beş kişi ile 1291’de [1297 olmalı/ 1881] en çok mezun ise otuz bir kişi ile 1324 [1908] tarihindedir.

İlk mezunlar Posta ve Telgraf Nezâreti kalemine memur olmuşlardır. Birisi ikinci dönem mezunlarından olmak üzere toplam dört kişi 1299 [1883] yılı Eylül ayında uzmanlık eğitimi (*ikmâl-i tahsîl*) amacıyla Paris’teki Telgraf Okulu’na gönderilmişlerdir. Resmen vazgeçilene kadar bu bakanlığa memur olanlardan her iki yılda bir uygun bulunan ikisi aynı şekilde Paris’e gönderilmeye devam edilmiştir. Böylece Posta ve Telgraf Nezâreti’nde memur olarak göreve başlayan Darüşşafaka mezunlarından çoğu uzmanlık eğitimi için Avrupa’ya gönderilmişlerdir.

Sonraki mezunlar diğer resmi dairelerde de iş bulmuşlardır. 30 Haziran 1304’de [12 Temmuz 1888] altı mezun saray hizmetine (*hidmet-i seniye*) alınmışlardır. Aynı şekilde Hazine-i Hâssa dairelerine, Dışişleri, Adliye, Defterdarlık, Belediye, Orman, Maden, Eğitim bakanlıklarına dahi memur olanlar vardır. Bazı mezunlar Mülkiye, Askeriye, Tıbbiye, Hukuk mekteplerinde eğitimlerini tamamlayarak ilgili makamlarda görev yapmaya başlamışlardır. Bugün mezunların çoğu vergi, telgraf ve posta bakanlıklarında görev yapmaktadırlar.

Dârüşşafaka’daki eğitim (*tahsîl*), program ve düzenlemelere (*islâhât*) gelince, Mehmed İzzet’in “*Ta’dîl-i Programî ve Islahât*” alt başlığı ile verdiği bilgilere göre, okuldaki eğitim süresi sekiz yıldır. Eğitim programı bakımından sekizinci sınıf yüksek eğitim sınıflarından (*sunûf-ı âliye*) sayılmaktadır. 1287’de [1871] oluşturulan ilk programda Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye, Paris’teki la Fleche (*Fleş*) okulunun programını örnek almış ve Esad Paşa’nın Paris’ten getirdiği kitaplar tercüme edilerek okutulmuştur. Mehmed İzzet okulun bu dönemini “*devr-i sa’âdeti teşkil iden o târîhde Dârüşşafaka hem bir dârü’l-feyz u irfân ve hem de dârü’l-te’lîf u ma’rifet idi*” sözleriyle vasfetmektedir.

1303 [1887] senesinde la Fleche’in programında zamanın gerekleri doğrultusunda bir takım değişiklikler yapıldığının öğrenilmesi üzerine aynı yılın Nisan ayının 29’unda Çarşamba günü oluşturulan bir heyet Dârüşşafaka programında da bazı değişiklikler yapmıştır. Bu heyet şu kişilerden oluşmaktaydı: Müze müdür yardımcısı Halîl, Hâlis, Emile Lacoine⁶, Doktor Mîrâlây Hüseyin Remzi, Fizik muallimi Doktor Tevfik, Hayreddin, Fahrî, Sâlih Zekî, Kimya muallimi Hüseyin, Telgraf Nâzırı İzzet Efendi, Cemiyet-i Tedrisiye azasından Ahmed Bey ve Tevfik Bey ile okul müdürü Hüseyin Bey.

Programın üçüncü kez değiştirilip düzeltilmesi ise okul müdürü Hüseyin Paşa başkanlığında, okul muallimlerinden Halîl, Sâlih Zekî, Binbaşı İbrâhim Şemî, Yüzbaşı Nuri, Yüzbaşı Hâlis, Mehmed İzzet, Ferîd, Mehmed Emîn, Fûâd, Tabîb Yusûf Ziyâ, Hüseyin Remzî beylerden oluşan bir heyet tarafından gerçekleştirilmiştir.⁷ Maarif Nezâretine bağlandıktan sonra da Dârüşşafaka’nın programında pek çok değişiklik yapılmıştır. Mehmed İzzet, bugünkü [1909’daki] haliyle de programın ihtiyaçlara cevap verecek bir durumda bulunmadığını, çağın ihtiyaçları ve Cemiyet’in temel amaçları doğrultusunda bazı değişiklikler gerektiğini ancak bunun düzenlenmesinin Cemiyet’e bağlı olduğunu söylemektedir (*Dârüşşafaka*, I:23-31).

Sonuç

Ülkemizin siyâsî tarihi bakımından çok önemli konulardan biri de II. Abdülhamid dönemi ve bu dönemin sonu olan II. Meşrutiyet’in ilanidir. Hem II. Abdülhamid’in 1876-1909 yıllarındaki saltanatı boyunca sergilediği yönetim anlayışı hem de siyâsî ve bireysel kişiliği günümüze kadar gelen, hatta günümüzde de ateşli bir şekilde sürdürülen, çok önemli siyasal-toplumsal-tarihsel tartışmalara, eleştirilere, savunulara ve belagatlere konu edilmektedir. Dergilerinde aktardıklarına bakılırsa Darüşşafaka topluluğunun, kurucuları Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye ve Darüşşafaka Okulu bakımından, söz konusu dönemin çok önemli tanıklarından ve mağdurlarından olduğu anlaşılmaktadır. Zira topluluğun tanıklığına ve nitelermelerine göre, dönemin zorbalık, keyfîlik, jurnalcılık, her türlü topluluğu zararlı görüp dağıtma, muhircilik vb. şekillerde somutlaşan yönetim anlayışı nedeniyle Darüşşafaka topluluğu “*devr-i Hamîd*”te “*ciğersiz felaketlere*” ma’rûz kalmış ve yok olma (*izmihlâl*) tehlikesi yaşamıştır. Oluşturulan baskı ortamında, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye faaliyetlerini sürdürmemiş ve bir süre sonra dağılmıştır. Hamisini kaybeden Darüşşafaka Okulu da sorunlarıyla baş edememiş ve üstelik daha sonra Ekim 1903’te, bilinçli olarak kurgulandığı ve kıskırtıldığı vurgulanan öğrenci nümayişi bahanesiyle, dönemin Maarif Nezâreti’nce el konularak niteliksizleştirilmiştir. Bu nedenle, Darüşşafaka topluluğu üyelerinin, II. Abdülhamid devrini nefretle andıkları ayrıca bu dönemin sonu olan ve “*hürriyet*”e kavuşma olarak gördükleri II. Meşrutiyet’in ilanını sevinç ve coşkuyla karşıladıkları görülmektedir.⁸

⁶ Darüşşafaka’da elektrik dersleri hocası, Telgraf Nezâret-i Âliyesi Fen Müşavirliği ve Rasathâne-i Âmire müdür yardımcılığı gibi önemli görevlerde bulunan Emile Henri Lacoine’in (1835-1899) ülkemizde faaliyetleri ve biyografisi için bkz., (Günergun, 2005: 97-122).

⁷ Değişik yıllarda Dârüşşafaka’da yapılan müfredat değişikliklerinin fizik dersleri ve öğretimi bakımından önemi hakkında bkz., (Kocaman, 2013: 87-117).

⁸ Diyanet’in *İslam Ansiklopedisi*’ndeki “Dârüşşafaka” maddesinde, o dönemi yaşayıp anlatan Dârüşşafakalıların beyanlarının hilafına, II. Abdülhamid, “malî sıkıntılar içine düşen” ve “eğitimindeki önemli gerilemelerle, personel ve öğretmen açığını, çıkardığı irade ile okulu Maarif Nezâreti’ne bağlayarak kapatma” bir kurtarıcı gibi sunulmaktadır. Ayrıca aynı maddede, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’nin, Beyazıt Şimkeşhâne’deki çirak mektebinin yanı sıra 1865’te Aksaray’daki Ebubekir Mektebi’nde de bir çirak okul açtığı söylenerek bu okulla birlikte çirak okullarının Türkiye’de 1873’te kapatıldığı belirtilmekte ve bunun bir nedeni olarak, Aksaray’daki okul binasını Cemiyet’in elinden aldığı söylenen dönem Maarif Nâzırı Münif Paşa gösterilmektedir (Ayhan-Maviş, 1994, 7-9). Oysa açıkça görüldüğü üzere, Dârüşşafaka topluluğu, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’nin dağılmasının, dolayısıyla okulun büyük sorunlar içine düşüp ellerinden alınarak yok olmanın eşliğine

Öte yandan *Dârüşşafaka* dergisinde yayınlanan zabıtlara ve kaleme alınan yazılara bakıldığında, gerek Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin bazı eski kurucu üyelerinin gerekse *Dârüşşafaka* Mezûnîn Cemiyeti üyelerinin, topluluğun kuruluşundaki ve sürdürülmesindeki hedefleri her fırsatta dile getirdikleri görülmektedir. Bunlara, ülkeyi, toplumu ve insanlığın bütününe gözetin yüksek ideallere "dış amaçlar", topluluğun sürekliliğini hedefleyenlere ise "iç amaçlar" adını vererek, ikiye ayırabiliriz.

"Dış amaçlar" adına dile getirilen idealler aşağı yukarı şunlardır: Özellikle yetim ve yardıma muhtaç Müslüman çocuklar gözetip bilimsel ve teknik bilgiyle eğitmek. Bunun için Osmanlı ülkesinin her yanında ve İslâm ülkelerinin değişik yerlerinde Cemiyet'in ve okulun şubelerini açmak. Erkek ve kız *Dârüşşafakalarında* yetiştirilen gençleri ülkenin hatta İslâm Dünyası'nın değişik bölgelerine göndererek, cehalet içindeki Müslümanlara dini ve medeni bilgileri öğretmek. Böylece Müslümanların bilim, medeniyet ve ticarete geri kalma nedenlerini ortadan kaldırmak. Gençlerimizi genel ahlak ilkelerine, başkalarının haklarına saygılı ve vatanseverlik erdemine göre yetiştirmek. Toplumumuzda ve Müslüman toplumlarda özgürlük ve bilimi yaymak. Toplumumuzu medeni milletler düzeyine çıkarmak. Bilim ve sanat yoluyla insanlığın ilerleme ve kazanımlarına katkı yapmak, insanlığa yararlı olmak vb.

"İç amaçlar" kategorisi altında topladığımız hedeflerin bazıları şöyledir: Mezunların okuldan ve yeni yetişen gençlerden ilgi ve gözetimini esirgemelerini sağlamak. Aralarındaki bağlılığı, yardımlaşma duygusunu korumak. Kitap yazarların, kitap gelirlerinin en azından bir kısmını okula vermelerine özen göstermelerini sağlamak. Hem okulun adını başarılarını duyurup *Dârüşşafakalıların* birbirine sahip çıkmalarını sağlayan hem de toplumu eğiten *Dârüşşafaka* dergisi gibi yayınlar yapmak. Okulda okutulan kitapları bilimlerdeki gelişmelere göre devamlı iyileştirmek. Fen derslerine önem vermek ve bunun için gerekli deney araç gereçlerinin tamamlamak. Başarılı öğrencileri ödüllendirmek vs.

Geriye şu önemli soru kalmaktadır: Acaba topluluk, günümüzde bu ideallerin/hedeflerin neresindedir? Bugün topluluğun, *Dârüşşafaka* Cemiyeti ve bünyesindeki *Dârüşşafaka* Eğitim Kurumları, *Dârüşşafaka* Rezidansları, Urla Yaşam, Maltepe Özel Bakım Ünitesi ve Ömran ve Yahya Hamuloğlu Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi üzere *Dârüşşafakalıların* Derneği ile *Dârüşşafaka* Spor Kulübü olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. *Dârüşşafaka* mektebi, yaklaşık bin öğrenciye İstanbul Maslak'ta dokuz yıl süreyle tam bursu ve yatılı olarak ortaokul-lise eğitimi vermekte ve *Dârüşşafaka* Eğitim Kurumları adıyla anılmaktadır. *Dârüşşafakanın* bunun dışında ülkenin başka bir yerinde bir okulu veya eğitim kurumu bulunmamaktadır. Topluluğun, İzmir'deki "Urla Rezidans"ı dışındaki bütün birimleri İstanbul'dadır.⁹

Dârüşşafakayı kuranlar, ülkenin kurtuluşunun bilimsel ve teknolojik bilgiye sahip olmakla mümkün olabileceğini anlamışlardı. Bu nedenle, ülkenin hatta dönemin şartlarına göre imparatorluğun ve İslam Dünyası'nın her yerinde özellikle teknolojiye temel olan fizik, kimya, astronomi, biyoloji gibi doğa bilimlerini öğreten okullar açarak genişlemeyi planlıyorlar, hatta Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin zamanla bir bilimler akademisine dönüşmesini arzuluyorlardı. Oysa günümüzde, elde hâlâ yüz elli önce İstanbul'da açılan okuldan başka bir okul bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, *Dârüşşafaka* Mezûnîn Cemiyeti yani bugünkü adıyla *Dârüşşafakalıların* Derneği de zamanla *Dârüşşafaka*'ya benzer şekilde, her türlü ihtiyacı karşılayan bir toplumsal merkeze (*dârü'l-ictimâî*) dönüşmeyi amaçlamaktaydı.

Özellikle Cumhuriyet dönemi göz önüne alındığında eğitim-öğretim işleri bakımından ülkemizde iki dönem ayırt edebiliriz: 1980 öncesi ve sonrası. Bilindiği üzere 1980 yılından sonra ülkemizde özellikle politikalari uygulamaya başlanmış ve başta ekonomi olmak üzere o zamana kadar büyük ölçüde devlet tarafından düzenlenip yürütülen birçok alan gibi eğitim-öğretim alanı da özelleştirmeye açılmış bunun sonucu olarak, çok sayıda özel öğretim kurumu ortaya çıkmıştır. Bu tespit doğrultusunda *Dârüşşafaka*'ya dönersek, 1980 öncesinde topluluğun sahip olduğu şartlar çerçevesinde, ülkenin en azından her bölgesinde bir okul açması beklenebilirdi. Eğitim-öğretim açısından şartların *Dârüşşafaka*'nın kuruluş yıllarını andıran 1980 sonrası dönem içinse topluluğun, ilgili alandaki 150 yılı bulan tecrübesini markalaştırarak, kurulma dönemindeki gibi modernlik kaynağı olan bir müteşebbis olarak özelleştirilmiş eğitim alanına girmesi düşünülebilirdi. Yine bu dönemde yurt içi ve dışı girişimciler tarafından çeşitli amaçlarla pek çok özel yüksek öğretim birimi açıldığı malumdur. Spor kulüplerinin ve tarih-daşları olan Mekteb-i Sultanî'nin bile üniversite açtığı bu dönemde *Dârüşşafaka* topluluğu da kuruluş hedefleri doğrultusunda özellikle teknik yönü öne çıkan bir üniversite açabilirdi. Çünkü kurucuları *Dârüşşafaka*'yı, sadece yoksul kimsesiz çocuklara okuma yazma öğreten bir okul olarak değil zamanla yüksek bilgi ve teknoloji üreten bir merkeze dönüşecek bir yapı olarak tasarlamışlardı. Bu nedenle, çıkardıkları *Dârüşşafaka* adlı dergide yalnızca matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji gibi bilimsel konulara yer vermişler, kurucularından

kadar gelmesinin tek nedeni olarak II. Abdülhamid'i sorumlu tutmaktadır. Keza çirak okullarının kapatıldığı söylenen 1873 yılında Münif Paşa, Maarif Nazırı değildir. Bu göreve üç kez getirilen Münif Paşa'nın ilk Maarif Nazırlığı söz konusu tarihten üç yıl sonra 17 Muharrem 1294'te yani 1 Şubat 1877'de başlamış ve üç ay sonra da son bulmuştur (Budak, 2004:35-37). Öte yandan *Dârüşşafaka* dergisindeki yazılar ve tarihçede, Osmanlı modernleşmesinin öncülerinden Münif Paşa'nın topluluğa ya da okula verdiği bir zarardan söz edilmemektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Münif Paşa'nın adı *Dârüşşafaka* dergisinde bir tek yerde ve olumlu bir bağlamda geçmektedir: "Nihâyet bundan yigirmi yigirmi beş sene evvel Münif Paşa'nın Ma'ârif Nâzırlığı zamânında vilâyet ve ba'z sancak merkezlerinde i'dâdî mektepleri küşâd olunmuş bi'l-âhare bunların 'adedi tezâyüd itmişdir" (*Dârüşşafaka*, VI: 282-283). Ayrıca, kendisi de bir *Dârüşşafakalı* olan Osman Ergin, çirak okullarının neden kapatıldığı biçimdeki sorunun anlamsızlığını gösterecek şekilde, bu durumu bir sonraki aşamaya geçişe yani bunların *Dârüşşafaka* mektebine dönüştürülmesine bağlamaktadır: "Gerek Valide, gerek Ebubekir Paşa mektepleri bu derece râğbet görünce Cemiyet âzası daha esaslı bir bina yaptırarak orada yalnız İslâm çocuklarının ve yetimlerin okutulmasını istemiş ve işte *Dârüşşafaka* bu güzel niyet ve karar üzerine ortaya çıkmıştır" (Ergin, 1977:488).

⁹ Bu bilgiler, topluluğun 02 Şubat 2020 tarihli şu web sitelerinden alınmıştır: <http://www.darussafaka.k12.tr> ve <https://www.darussafaka.org>. *Dârüşşafakalıların* Derneği'nin web sitesinde geçen "Rezidanslarımız" ibaresi, topluluğun tarihini ve vatansever kurucularının hedeflerinin bilenler için üzüntü vericidir. "Rezidanslarımız" yerine en azından Türkiye'nin birçok yerinde açılmış "Okullarımız" ve "Üniversitemiz" gibi tabirlerle karşılaşılmaması beklenirdi.

olduğu için yayınladıkları Namık Kemal'in bir yazısı dışında edebî yazıları yayın politikalarına uygun olmadığından yayınlamayacaklarını özellikle belirtmişlerdir (*Dârüşşafaka*, III: 97).

Oysa aradan geçen bir buçuk asır boyunca Darüşşafaka topluluğunda, çoğu üst düzey kamu görevlisi olan kurucularının yüksek hedeflerinin unutulmaya yüz tuttuğu görülmektedir. Tanıtım yüzleri olan web siteleri incelendiğinde, bol bol hayır-hasenat, bağış, üyelik, rezidans, hatta muhtemelen bağış olan gayri menkullerin satış ihale bilgileri ve tarihî hamaset gibi temalar göze çarpmaktadır. Fakat kurucularının toplum ve ülke bütününe gözetken büyük ve iddialı bilimsel ve pedagojik idealleri hissedilmemektedir. Mehmed İzzet, daha derginin 1909'da yayınlanan ilk sayısında Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Darüşşafaka'nın tarihçesinin anlatırken "*topluluk son derece vatanperverâne amaçları çerçevesinde sadece Dârüşşafaka'yı kurmayı başaramıştı*" diyordu. 2020'ye gelindiğinde bugün de topluluğun elinde eğitim-öğretim birimi olarak sadece Darüşşafaka Okulu'nun olduğu görülmektedir. Dolayısıyla topluluğun günümüzde, hem eğitim hem de ülkemizin modernleşmesi bakımından büyük ve deyim yerindeyse kutsal tarihleriyle karşılaştırıldığında iç hedeflerinin sadece bir kısmını gözetken bir yapıya dönüştüğü ve lokal kaldığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Ayhan H., Maviş H. (1994). *Darüşşafaka*, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 9. Cilt. 7-9.
- Budak, A. (2004). Münif Paşa, İstanbul: Kitabevi.
- Dârüşşafaka. (1325, Haziran). I, 1-48.
- Dârüşşafaka. (1325, Ağustos). III, 97.
- Dârüşşafaka. (1325, Teşrînisânî). VI, 282-283.
- Dârüşşafaka. (1326, Mayıs). XII, 529-530.
- Ergin, O. (1997). *Türk Maarif Tarihi*, 2 Cilt, İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Günergun, Feza. (2005). Salih Zeki ve Astronomi: Rasathane-i Âmire Müdürlüğü'nden 1914 Tam Güneş Tutulmasına, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları: Salih Zeki Özel Sayısı*, İstanbul Üniversitesi, VII(1), 97-122.
- Günergun, Feza. (2007), *Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebâhis-i İlmiye (1867-69)*, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII(2), 1-42.
- Kocaman, M. (2013). *Dârüşşafaka'da Fizik Eğitiminin Başlangıcı*, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, (XIV)2, 87-117.
- Servet-i Fünûn, (1324, 11 Ağustos). 15(37), 2-3.
- Yurtoğlu, B. (2016). *Dârüşşafaka Dergisinin Bilim, Düşünce ve Eğitim Hayatımıza Katkıları*, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVII(2), 56-114.
- Yurtoğlu, B. (2015). *Fenn Gazetesindeki Bilimsel Makaleler ve Salih Zeki'nin Darülfünun'daki "Birinci Konferans"ı*, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVII(1), 42-8.